

TYÖELÄMÄN TUTKIMUS - ARBETSLIVSFORSKNING 3/2005

Uudistuneen Työelämän tutkimus - Arbetslivsforskning -lehden 3. vuosikerta.

Työelämän tutkimus - Arbetslivsforskning lehden päämääränä on edistää työelämään ja työyhteiskuntaan kohdistuvaa tutkimusta, keskustelua ja kehittämisyrittöjä. Lehden artikkeliosaston käsikirjoitukset käyvät läpi normaalin tieteellisten artikkeleiden referree -prosessin. Muiden osastojen materiaalin julkaisemisesta päättää toimituskunta. Työelämän tutkimus - Arbetslivsforskning julkaisee kirjoituksia molemmilla kotimaisilla kielillä.

Päätoimittaja

Antti Saloniemi, Tampereen yliopisto, Porin yksikkö, 050-4627394, antti.saloniemi@uta.fi

Toimituskunta

Kaj Ilmonen, puheenjohtaja, 014-260 2922,

ilmonen@yfi.jyu.fi

Pekka Ilmakunnas, 09-43138746,

pekka.ilmakunnas@hkkk.fi

Pauli Juuti, 09-85628216,

pauli.juuti@jto.fi

Terttu Pakarinen, 09-771 2228,

terttu.pakarinen@kuntaliitto.fi

Anneli Pulkkis, 09-451 3661,

anneli.pulkkis@hut.fi

Pirjo Stähle, 040-7007060,

pirjo.stahle@lut.fi

Eija Vartiainen, 09-4515716,

eija.vartiainen@kolumbus.fi

Graafinen suunnittelu ja taitto

Timo Lehtinen, 03-3751916, timo.lehtinen@alku.org

Toimitukselle osoitettava posti

Työelämän tutkimus

Antti Saloniemi

Tampereen yliopiston Porin yksikkö

PL 181, 28101 Pori tai antti.saloniemi@uta.fi

Tilaukset

Toimituksen osoitteella, tilausmaksu vuodelle 2006 30 euroa (sisältää Työpoliittisen yhdistyksen jäsenyyden), opiskelijahinta 20 euroa. Irtonumerohinta 10 euroa. Lehti ilmestyy kolme kertaa vuodessa.

Julkaisija

Työelämän tutkimusyhdistys ry.

Painopaikka

Saarijärven Offset Oy

SISÄLLYS

Pääkirjoitus

- 139 Marja Kaskisaari, Päivi Korvajärvi, Kari Teräs & Antti Saloniemi: *Sosiaalinen pääoma työelämän tutkimuksen kohteena*

Artikkelit

- 142 Tero Oinonen: *Sosiaalisen pääoman ylläpitämisen vaikeus uudessa julkisjohtamisessa*
153 Heidi Haggrén: *Sairaanhoidtajien kollektiivinen edun valvonta ja lojaliteettien ristiriita*
169 Marjatta Rahikainen: *Kuka irtisanottiin, kuka sai jäädä? Naisten pitkät työsuhteet ja eläkkeelle siirtäminen 1980-luvun Suomessa*

Katsaukset

- 180 Iiris Aaltio: *Sosiaalinen pääoma ja innovaatiot organisaatioiden kulttuurisissa rakenteissa?*
186 Marja Kaskisaari & Päivi Korvajärvi: *Sukupuolisisältöä sosiaaliseen pääomaan?*
192 Aija Kettunen & Keijo Piirainen: *Aineettomat resurssit ja sosiaalinen pääoma hyvinvoinnin tuotannossa – yhteistyöllä ja luottamuksella työhyvinvointia, asiakkaan hyvinvointia ja tehokkuutta*

Kirjasto

- 199 Raimo Blom: *Sosiaalinen pääoma ratkaisee ongelmat? (David Halpern: Social Capital)*
202 Tuija Koivunen: *Sosiaalinen pääoma ja arjessa oppiminen (Esa Poikela (toim.): Oppiminen ja sosiaalinen pääoma)*
204 Jouni Häkli: *Sosiaalinen pääoma – Heijastus vai kangastus? (Pertti Jokivuori (toim.): Sosiaalisen pääoman kentät)*
206 Marja Kaskisaari: *Sosiaalista pääomaa diakonissa-yhteisössä (Ulla-Maija Kauppinen-Perttula: Kutsumus, palvelustyö, jaksaminen)*

Ajassa

- 209 Anneli Pulkkis: *II Työelämän tutkimuspäivä: työelämän tutkijoiden oma forum*

SOSIAALINEN PÄÄOMA TYÖELÄMÄN TUTKIMUKSEN KOHTEENA

Työelämän tutkimus - Arbetslivsforskning lehden sosiaalista pääomaa käsittelevä teemanumero on syntynyt kiinnostuksesta luoda sosiaalisen pääoman ja työelämän välisiä yhteyksiä. Tematiikka on tullut näkyväksi osittain Suomen Akatemian Sosiaalinen pääoma ja luottamusverkostot (2004-2007) tutkimusohjelman kautta. Sosiaalisen pääoman käsitteen esiin nostamat kysymykset eivät ole kuitenkaan uusia yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa. Sen keskeiset ideat on luotu suurelta osin niissä pohdinnoissa, joita yhteiskuntatieteissä on käyty oikeastaan aina. Klassinen kysymys sosiaalisen luonteesta on itsestään selvästi myös sosiaalisen pääoman keskustelujen ydintä. Juuri halu käsitteellistää uudelleen sosiaalinen lienee keskeisintä sosiaalisen pääoman ympärille virinneessä keskustelussa.

Useiden aikalaisanalyttikkojen mukaan elämme poikkeuksellisen rajun yhteiskunnallisen muutoksen aikaa. Nämä muutokset liittyvät erityisesti talouden, työn ja hyvinvoinnin ehtoihin. Muutoksista on tullut rutiinia ja arkipäivää. Tarvitaan käsitteitä, jotka kuvaisivat riittävän laajasti ja samalla täsmällisesti oman aikamme työelämän ja globaalin talouden dynamiikkaa. Sosiaalinen pääoma voisi olla yksi tällainen käsite. Sosiaalista pääomaa koskevan tutkimuksen odotetaan vastaavan kysymyksiin siitä, miten sosiaalinen (pääoma) muuntuu taloudelliseksi pääomaksi tai miten voidaan tulla toimeen työelämää muovaavien uusien sosiaalisten käytäntöjen kanssa.

Sosiaalisen pääoman voi löyhästi määritellä tarkoittavan niitä verkostomekanismeja ja -prosesseja, jotka mahdollistavat toimijoiden käyttöön erilaisia resursseja. Yhtäältä sosiaalisen pääoman voi rajata tarkoittamaan niitä työelämän toimintaympäristön ominaisuuksia, jotka tuottavat muiden muassa luottamusta, vastavuoroista kommunikaatiota ja ennustettavuutta toimintoihin. Toisaalta on järkevää säilyttää käsitteen muutosta ja sosiaalisia eroja kuvaava ja erittelevä potentiaali. Silloin keskeiseksi nousee muun muassa analyysien kyky tarttua työelämän eriarvoistaviin käytäntöihin ja työkulttuureihin.

Käsitteenä sosiaalinen pääoma on rajoiltaan ja sisällöiltään paikoin turhankin epämääräinen. Käsitettä onkin kritisoitu siitä, että sen ameebamai-

suus uhkaa heikentää sen selitysvoimaa. Ei ehkä kannatakaan kysyä, mitä sosiaalinen pääoma on. Sen sijaan on syytä pohtia, mikä nykyisessä työelämässä on muuttunut niin, että sitä voidaan kuvata sosiaalisen pääoman avulla? Millä ehdoilla erilaisiin lähtökohtiin ankkuroituneet ymmärrykset sosiaalisesta pääomasta ovat käännettävissä kuvaamaan suomalaista työtä ja työelämän tutkimusta? Millaisena tämä kohde näyttäytyy, jos sitä jäsentää yhteiskunnallisina ja kulttuurisina eroina ja ristiriitoina, tai jos sitä analysoi yhteisymmärrystä tuottavana verkostojen toimintana?

Suomen kaltaisessa hyvinvointivaltiollisessa demokratiassa, jossa ammattiliitot, yritys- ja työnantajajärjestöt ja julkinen sektori osaltaan tuottavat korkeaa luottamusta on syytä kysyä, mikä on sosiaalista pääomaa tuottavien syiden ja seurausten välinen yhteys. *Tero Oinonen* tarttuu kysymykseen uudesta julkisen hallinnon johtamisesta. Pohdinnan kohteena on sosiaalisen pääoman säilyttämisen vaikeus taloudellisen tehokkuuden hallintomallissa. Kuinka ylläpitää sosiaalista niin, että se ei ole ristiriidassa taloudellisten lojaliteettien kanssa? Onko esimerkiksi luottamus työelämän instituutioihin seurausta yleistyneestä luottamuksesta vai tuottaako työn institutionaalinen pohja aivan tiettytyypistä luottamusta työelämään? Organisaatiotutkimuksen näkökulmasta voidaan tarkastella, mikä on erilaisten toimintastrategioiden vaikutus sosiaaliselle pääomalle.

Sosiaalisella pääomalla on voimaa myös historiallisten muutosprosessien kuvaamisessa. *Heidi Haggrén* käsittelee sairaanhoitajien professionalismin syntyä kansallisesta projektista kohti palkkatyörationaalisuutta ja työmarkkinaintressejä. *Haggrén* kuvaa toisen maailmansodan jälkeisiä murrosvuosina tapahtunutta ammatillistumiskehitystä työn organisointiin ja historialliseen aikaan liittyvien lojaliteettien avulla. Erilaiset sairaanhoidon työn lojaliteetit voi nähdä sosiaalista pääomaa ja luottamusta sitovina käytäntöinä, jotka sulautuvat yhteen ”yhteisvastuullisuuden normin” ajallisessa ja paikallisessa rakentamisessa.

Angloamerikkalaisessa keskustelussa sosiaalisen pääoman empiiristä käsiteanalyysiä hallitsevat hegemonista ryhmää yhteen sitovat ominaisuudet (bonding) ja erilaisia ryhmiä yhdistävät ominaisuudet (bridging). Meillä on tarkasteltu lähinnä samantasoisten toimijoiden yhteen sitoutumista. *Marjatta Rahikainen* käsittelee kuitenkin nimenomaan sitä, miten sosiaalisella pääomalla voi selittää työelämän jakoja? Tarkastelun kohteen on suuryrityksen kriisi 1980-luvun Suomessa. Sosiaalisen pääoman kytkökset sukupuoleen, ikääntymisen ja sosiaaliseen asemaan avaavat näkökulmia siihen, ketkä kriisin oloissa saivat pitää työpaikkansa ja keiden osaksi taas tuli irtisanominen.

Erottavien ja yhdistävien ulottuvuuksien analyysi saattaisi ylipäättänsä tuoda hedelmällisiä näkökulmia työelämän ajankohtaisten ilmiöiden tul-

kintaan. Esimerkiksi maahanmuuttajien työllisyyden esteiden tutkiminen tai muiden vähemmistöryhmien tasa-arvon esiin nostaminen voisivat luoda uudenlaisia tulkintoja sosiaalisen pääoman luonteesta ja paikasta. Niin ikään esimerkiksi työelämän kiire ja aikapaineet ruumiillistuvat kollektiivisiksi ja yksilöistyneiksi toiminnoiksi uusilla ja monimutkaisilla tavoilla. Työvoimapako ja työuupumus haastavat työelämän sosiaalisia käytäntöjä ja koheesiota tavoilla, joiden ymmärtämisessä sosiaalinen pääoma ja luottamusverkostot – ja yhtä hyvin myös niiden puute – saattavat olla avainasemassa.

Tämän numeron kolme katsausartikkelia ottavat myös kantaa keskusteluun sosiaalisesta pääomasta. Niissä kysytään, millaisia edellytyksiä organisaatiossa tarvitaan kasautuvalle sosiaaliselle pääomalle, miten sosiaalisen pääoman käsitteistöllä on mahdollista toteuttaa sukupuolisensitiivistä empiiristä ja teoreettista tutkimusta ja missä suhteessa ns. aineettomat resurssit ovat sosiaaliseen pääomaan. Lisäksi lehdessä on kirja-arvosteluja muutamasta äskettäin ilmestyneestä sosiaaliseen pääomaan liittyvästä kirjasta.

Miten siis sosiaalinen pääoma toimii työelämässä ja työelämän tutkimuksessa? Kysymykseen ei yksittäinen teemanumero luonnollisestikaan pysty antamaan tyhjentävää vastausta. Ehkä on syytäkin jättää sosiaalisen pääoman liikkeen tiukka rajaaminen sikseen ja säilyttää käsitteen sisältö resurssinomaisuudessa ja vaihdettavuudessa. Sosiologi *Barbara A. Misztalin* (*The new importance of the relationship between formality and informality, Feminist Theory, 6, 173-194*) mukaan sosiaalisen pääoman kontekstissa tarvitaan uudenlaista tasapainon etsimistä virallisten ja epävirallisten toimintojen välillä (ks. myös *Kaskisaari ja Korvajärvi* tässä lehdessä). Hänen mukaansa olisi myös eriteltävä niitä keskinäisiä riippuvuuksia, jotka yhtäältä luovat tarpeen luottamukselle ja sosiaaliselle pääomalle laajemminkin ja toisaalta synnyttävät sosiaalista pääomaa. Tätä keskustelua mekin haluamme virittää. Kaiken kaikkiaan teemanumeron tarkoitus on esittää sosiaalinen pääoma dynaamisena, heuristisena, mutta myös kriittisenä ja ongelmallisenakin käsitteenä, jonka avulla voi kuvata keskenään erilaisten ja myös eriarvoistavien sosiaalisten muotojen rinnakkaisuutta työelämässä.

*Tampereella, Jyväskylässä ja Turussa joulukuussa 2005,
Sosiaalisen pääoman erikoisnumeron toimituskunta*

*Marja Kaskisaari
Päivi Korvajärvi
Kari Teräs ja
Antti Saloniemi*